

"ABULFAYZXON " DARMASIDAGI ANTROPONIMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Akmalova Bonu Akmal qizi

Buxoro davlat universiteti

Lingvistika (o'zbek tili) mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 08.01.2026

Revised: 09.01.2026

Accepted: 10.01.2026

KALIT SO'ZLAR:

*antroponim,
onomastika,
lingvokulturologiya,
madaniyat, til, Fitrat,
urf-odat, milliy*

A. Fitratning "Abulfayzxon" dramasi
antroponimlarning lingvokulturologik tahlili orqali
kishilarga xos tushunchalarning madaniyat, jamiyat
bilan qanday aloqadorligini tushunishimiz mumkin.
Kishi ismlari o'zida bir qancha semalarni nayomon
etadi va atalganlik, ma'lum vazifa uchun
mo'ljallanganlik, insonning ichki tuyg'ulari yoki
hislatrini o'zida ko'rsatadi. Asarning mazmuni ham
aynan undagi antroponimlarning mazmuni bilan
chambarchas bog'liq bo'ladi. Yozuvchining
maqsadini ko'rsatishga va davr ruhini
gavdalantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tildagi so'z va atamalarning paydo bo'lishidagi birinchi bosqich onomosiologik jarayon sanaladi. Onomastika ma'lum bir tildagi atoqli otlarning mazmunini ifoda etadi. U ma'lum davrdagi tilning tarkibidagi atoqli otlar hisoblanadi. Antroponimlar ma'lum bir shaxsga qo'yilgan atoqli nomlar sifatida qaraladi. Antroponimlarning ta'rifining keltirilishi hozirga qadar faqat bir tomonlama qaralish natijasida yuzaga kelganligini kuzatish mumkin. Antroponim sifatida shaxslarga qo'yilgan nomlarni lingvokulturologik jihatdan turlicha tasniflash mumkin.

Ma'lum bir nom aniq bir shaxs yoki shaxslar tomonidan aniq bir subyektga qo'yiladi, bu nom aksariyat hollarda atash birligi vazifasini bajaradi, xolos, uning semantik jihatlari nazarda tutilmaydi, bu esa antroponimlarni leksik birlik sifatida qaralmasligiga sabab

bo'lmoqda. Bunday birliklar o'z va o'zlashma qatlamga oid bo'lishi mumkin. Abulfayzxon, Ulfat, Davlat to'qsoba, Hakimbiy, Doniyolbiy, Rahim qo'rchi, Qozi Nizom va shu kabi qator nomlarni keltirishimiz mumkin. Quyida antroponimlar haqida keltirilgan ta'rif va mulohazalarga e'tibor qarataylik. "Antroponimiyalar - odamlarning shaxsiy yoki meros qilib olingan individual belgilar sifatida nutqda ishlatiladigan so'zlardir. Ular tilning leksik tarkibining ajralmas qismi bo'lib, "jamiyat ongini uning to'liq hajmida aks ettirish va ifodalashning yagona vositasi"dir Demak, antroponimlar har qanday shaxsning individual shaxsiy belgilarini o'zida jamlar ekan, u qandaydir ma'no va vazifada maqsadni amlga oshirishda xizmat qilishi kerak. Ijtimoiy borliqda tug'ilgan bolaga ma'lum bir nom berish uning hayotiy holatiga ta'sir etmasligi mumkin. Masalan, Muhammad deb nomlangan bola ulg'aygach, bunday nomga xos biron bir belgila ega bo'lmasligi ham mumkin. Islomiy nom berilgan bola voyaga yetgach, mutlaqo o'zga din vakili ham bo'lishi mumkin, bu shaxsning qanday ijtimoiy, siyosiy, mafkuraviy borliqda yashashiga aloqador bo'ladi. Biroq badiiy asar tarkibidagi antroponimlar haqida bunday fikr yuritib bo'lmaydi, chunki yoziladigan asarda ijodkorning maqsadi muhim ahamiyat kasb etadi.³⁷

"Lingvokulturologiya" atamasi dastlab frazeologik maktab asoschisi V.N.Teliya va V.V.Vorobyov, V.A.Maslova va boshqalarning ishlarida ko'rindi. Lingvokulturologiyaning shakllanishi haqida gapirilganda, deyarli barcha tadqiqotchilar bu nazariyaning ildizi V.F.Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar³⁸. Ushbu adabiyotlarda bu sohaning rivojlanishida A.A.Potebnya, L.Vaysgerber, X.Glins, X.Xols, D.Uitni, D.U.Pauell, F.Boas, E.Sepir, B.L.Uorf, G.Brutyan, A.Vejbiskaya, D.Xaymz kabi tilshunoslarning fikrlari muhim rol o'ynaganligi ta'kidlanadi³⁹. Ana shu g'oyalar asosida chet elda yangi fan – lingvokulturologiya vujudga keldi va XX asrning 90-yillarida maxsus soha sifatida shakllandi. Lingvokulturologiya bugungi kunda bir necha yo'nalishlarda namoyon bo'ladi;

Diaxronik lingvokulturologiya. Lingvomadaniyatning etnos holatidagi aniq o'tish vaqtining o'zgarishlarini o'rganadi.

Qiyosiy lingvokulturologiya. Lingvomadaniyatda paydo bo'ladigan turli xil etnoslarning ikki tomonlama qiyoslash bilan shug'ullandi.

³⁷ ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-1, ABDULLA QODIRIY ASARLARIDA QO'LLANILGAN ANTROPONIMLARNING LINGVOKULTUROLGIK XUSUSIYATLARI Cho'liyev Ruhillo Abdullayevich

³⁸ www.scientificprogress.uz

³⁹ www.scientificprogress.uz

Tavsifiy lingvokuturologiya. Bu sohada amalga oshirilayotgan ishlar barmoq bilan sanarli. Ular orasida M.K.Golovanivskaning “Rus tilida so‘zlashuvchilar nuqtai nazarida fransuz mentaliteti” nomli ishi katta ahamiyatga ega. Ishning obyeksi sifatida rus va fransuz tillaridagi abstrakt tushunchalar: taqdir, xavf, omad, qalb, ong, tafakkur, g‘oya va boshqalar olingan.

Lingvokulturologik leksikografiya. Lingvoo‘lkashunoslik lug‘atlarini tuzish bilan shug‘ullanadi. Llingvokulturologiyaning bu yo‘nalishi hozirgi kunda boshqa yo‘nalishlarga qaraganda jadal rivojlanib bormoqda. Fikrimizning dalili sifatida D.G.Maltsevaning lingvoo‘lkashunoslik lug‘atini keltirishimiz mumkin. Bu lug‘at 25 bobdan iborat. Unda Germaniya realiyalarida ifodalanuvchi til birliklari, iqlim xususiyatlari, hayvonot va o‘simlik dunyosi, mamlakatlar tarixi, qadimiy urf-odatlar, an‘analari; qadimiy afsonalar, son va rangni ifodalovchi simvollar; to‘y, marosimlar, bayramlar; diniy marosimlar; valyuta tizimining rivojlanishi; uzunlik, og‘irlik, hajm, yuza; savdo-sotiq ishlari, fan, texnika, tibbiyot; pochta xizmati, shaharlar qurilishi va arxitektura tarixi kabilar obyekt sifatida olingan. Shuningdek, lug‘atda berilgan ma‘lumotlar ichidan til, kitobchilik, hattotlik san‘ati, talaba va talabalar hayoti, maktab, milliy kiyimkechak spetsifik elementlari, milliy taomlar, milliy o‘yinlar, milliy raqslar, an‘anaviy ko‘rishish usullari va tilaklar, etiketga xos jumlar, shaxsiy ism va familiyalar, milliy imo-ishoralar, badiiy ijod namunalari, aforizm, milliy xarakter kasb etuvchi olmon qo‘shiqlari joy olgan.⁴⁰ “Abulfayzxon” (1924) dramasi o‘zbek adabiyotida muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada drama qahramonlarining ismlari (antroponimlari) lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi, ularning ma‘nolari, madaniy konteksti va asar g‘oyasini ochishdagi roli o‘rganiladi.

A. Fitratning “Abulfayzxon” dramasi o‘zbek xalqining og‘ir davrlari, xususan, Buxoro amirligining inqirozini aks ettiradi. Asar, asosan, siyosiy mavzuni qamrab olgan bo‘lib, unda hokimiyat uchun kurash, xalqning og‘ir ahvoli, xoinlik va vatanparvarlik masalalari ko‘tariladi. Drama janr jihatidan tarixiy asar bo‘lib, unda tarixiy shaxslar va voqealar badiiy talqinda aks ettirilgan.

Quyida drama qahramonlarining ismlari lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi:

Abulfayzxon: Ma‘nosi: “Fayz (baraka) otasi” degan ma‘noni anglatadi.

Madaniy konteksti: slomiy madaniyatga xos ism bo‘lib, davlat arbobi, hukmdorga nisbatan ishlatilgan.

⁴⁰ Серебрянников Б.А. Язык как общественное явление. «Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка». М., 1970, стр. 420.

Asardagi roli: Asar bosh qahramoni, Buxoro amiri. Ism uning hukmdor sifatidagi o'rnini ko'rsatadi. Biroq, dramada Abulfayzxonning zaifligi, siyosiy qobiliyatsizligi ta'kidlanadi.

Ulfat:

Ma'nosi: Do'st, yor, hamroh, yaqin.

Madaniy konteksti: O'zbek jamiyatida samimiy munosabatlarni ifodalovchi ism.

Asardagi roli: Abulfayzxonning yaqin odami, uning yordamchisi. Ism uning hukmdorga bo'lgan sadoqati va yaqinligini ifodalaydi.

Davlat to'qsoba:

Ma'nosi: Davlatga xizmat qiluvchi qo'shin boshlig'i.

Madaniy konteksti: Qo'shin tizimidagi harbiy lavozim.

Asardagi roli: Harbiy rahbar, amirlik qo'shinining boshlig'i. Ism uning davlat va harbiy tizim bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Qozi Nizom:

Ma'nosi: Qozining ism, nizo, nizom va tartib o'rtasidagi munosabat.

Madaniy konteksti: Islomda qozilik lavozimi (sudya) va tartibni saqlash.

Asardagi roli: Din peshvosi, qozi. Ism uning diniy bilimdonligi, adolatparvarligi va jamiyatda nufuzini ifodalaydi.

Hakimbiy:

Ma'nosi: Hakim, donishmand, hukmdorning maslahatchisi.

Madaniy konteksti: Donolik, bilimdonlik, siyosiy maslahatchilik.

Asardagi roli: Hukmdorning maslahatchisi, siyosiy arbob. Ism uning donoligi, vaziyatni tahlil qila olish qobiliyatini ko'rsatadi.

Rahim qo'rchi:

Ma'nosi: Qo'riqchi, himoyachi, saroy qo'riqchisi.

Madaniy konteksti: Saroy xizmatchisi, himoyachi.

Asardagi roli: Saroy qo'riqchisi, qo'rchi. Ism uning xizmat vazifasini ko'rsatadi.

Mir Vafo:

Ma'nosi: Vafo, sadoqat, do'stlik.

Madaniy konteksti: Islomiy madaniyatga xos bo'lib, sadoqat, ishonchlilik tushunchalarini ifodalaydi. Asardagi roli: Sadoqatli, sodiq shaxs. Ism uning qahramonning xarakterini aks ettiradi.

Doniyolbiy:

Ma'nosi: Doniyol – payg'ambar ismi, biylik - amaldor.

Madaniy konteksti: Islomiy madaniyatga xos ism bo'lib, bilimdonlikni bildiruvchi, amaldorga nisbatan qo'llaniladigan ism.

Asardagi roli: Amaldor, hukmdorning yaqin kishisi. Ism uning jamiyatdagi o'rni va ma'naviy jihatini ifodalaydi.

Ibrohim Inoq:

Ma'nosi: Ibrohim – payg'ambar ismi, Inoq – ishongan, ishonchli.

Madaniy konteksti: Islomiy madaniyatga xos ism bo'lib, sadoqat va ishonchlilik tushunchalarini ifodalaydi.

Asardagi roli: Sodiq, ishonchli shaxs. Ism uning qahramonning xarakterini aks ettiradi.

Tog'ayqulbek:

Ma'nosi: Tog'ay – qarindosh, qulbek – hukmdorga yaqin.

Madaniy konteksti: Hukmdorga yaqin bo'lgan amaldor, qarindosh.

Asardagi roli: Hukmdorga yaqin amaldor. Ism uning jamiyatdagi o'rnini ko'rsatadi.

Xo'ja kalon:

Ma'nosi: Xo'ja – diniy arbob, kalon – katta, ulug'.

Madaniy konteksti: Din peshvosi, katta obro'ga ega shaxs.

Asardagi roli: Diniy arbob, katta nufuzga ega shaxs. Ism uning jamiyatdagi maqomini ifodalaydi.

Oxund:

Ma'nosi: Diniy arbob, olim, o'qimishli.

Madaniy konteksti: Diniy bilimdonlik, diniy xizmatchi.

Asardagi roli: Diniy arbob. Ism uning diniy bilimni ifodalaydi.

Nodirshoh:

Ma'nosi: Shohlar ichida nodir, tengsiz shoh.

Madaniy konteksti: Kuchli hukmdor, jangchi.

Asardagi roli: Tarixiy shaxs, kuchli hukmdor. Ism uning kuchini, harbiy qobiliyatini ta'kidlaydi.

Rizoqulixon:

Ma'nosi: Rizoquli – Allohning rizq beruvchi quli, xon – hukmdor.

Madaniy konteksti: Hukmdor, diniy nuqtai nazardan, Allohning bandasi.

Asardagi roli: Hukmdor, Nodirshoh qo'l ostidagi shaxs. Ism uning din va hokimiyatga aloqadorligini ko'rsatadi.

Mirzo Mahdi:

Ma'nosi: Mirzo – mansab, Mahdi – yo'l ko'rsatuvchi.

Madaniy konteksti: Mansabdor, diniy yetakchilik.

Asardagi roli: Mansabdor, hukumat a'zosi. Ism uning jamiyatdagi o'rnini ko'rsatadi.

Islamlarning madaniy ma'nosi va asar g'oyasiga ta'sirini ham ko'rish mumkin quyidagi o'rinlarda. Islomiy nomlar: Abulfayzxon, Qozi Nizom, Ibrohim Inoq, Mir Vafo kabi ismlar asarning islomiy madaniyatga bog'liqligini ko'rsatadi. Ular asar qahramonlarining diniy e'tiqodlari va axloqiy qadriyatlarini ifodalaydi.

Mansab va lavozimlar: Davlat to'qsoba, Hakimbiy, Tog'ayqulbek, Xo'ja kalon, Rizoqulixon, Mirzo Mahdi kabi ismlar personajlarning ijtimoiy maqomi, davlat boshqaruvidagi o'rni va amirlik jamiyatidagi mavqeini ifodalaydi.

Xarakter va xulq-atvor: Ulfat, Rahim qo'rchi kabi ismlar personajlarning ichki dunyosi, xarakteri va vazifalarini ko'rsatadi.

Fitratning antroponimlardan foydalanishi orqali asar qahramonlarining xarakterlari ochiladi, o'sha davrning ijtimoiy-siyosiy muhiti gavdalanadi, milliy madaniyatning qadriyatlari va xususiyatlari aks ettiriladi. Ismlarning tanlanishi asarning g'oyaviy-badiiy mazmunini boyitadi va o'quvchiga ta'sirchanlik bag'ishlaydi.

“Abulfayzxon” dramasida antroponimlarning lingvokulturologik tahlili shuni ko'rsatdiki, shoir ismlardan personajlarning ichki dunyosini ochish, jamiyatdagi o'rnini ko'rsatish, tarixiy voqealarni badiiy ifodalash uchun samarali foydalangan. Ismlar orqali o'sha davrning madaniy-tarixiy konteksti, milliy urf-odatlar va qadriyatlari o'z aksini topgan. Antroponimlarning mohirona qo'llanilishi Fitratning badiiy mahoratini namoyon etadi va asarning g'oyaviy-badiiy qiymatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat, A. "Abulfayzxon". - Toshkent: Fan, 1993.
2. Quronov, D. "Adabiyotshunoslik lug'ati". - Toshkent: O'qituvchi, 2010.
3. Karimov, A. "O'zbek adabiyoti tarixi". - Toshkent: Universitet, 2000.
4. (va boshqa manbalar – maqola uchun ishlatilgan boshqa adabiyotlar ro'yxati)
5. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013.– 264-b
6. Серебренников Б.А. Язык как общественное явление. «Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка». М., 1970, стр. 420.

7. Турдибеков М. Абулғози Баҳодирхоннинг “Шажарайи турк” асари ономастикаси. Филол. фан. номз. ... дисс. – Т.: 2001. – Б. 11.
8. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии. М.: Наука, 1988. – С. 128.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I-V. – Тошкент, 2006-2008. Тошкент, I. 2006. – 680 б.; Тошкент, II. 2006. – 672 б.; Тошкент, III. 2007. – 688 б.; Тошкент, IV. 2008. – 608 б.; Тошкент, V. 2008. – 592 б.
13. 7. Зыбковец В. Ф. Дореалигиозная эпоха. -М.: 1959, стр. 119

